

УДК 331.5.024.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/6-85-39>**Якимова Н. С.**

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПІДХОДИ ДО ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ПОВЕДІНКОВИХ МОДЕЛЕЙ СУБ'ЄКТІВ РИНКУ ПРАЦІ

Узагальнено критеріальні підходи до типологізації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці. Здійснено типологізацію поведінкових моделей за рівнем дослідження, за соціально-історичним устроєм, за типом раціональності, за критерієм інформаційної забезпеченості, за характером прагматизму поведінки, за рівнем креативності, за ступенем ціннісно-нормативної зрілості, за ознакою дотримання норм та законів суспільства, за національно-ментальними особливостями, за способом реагування суб'єктів на ситуацію напруженості та за суб'єктами, що функціонують на ринку праці. Проведений аналіз існуючих типологій поведінкових моделей суб'єктів ринку праці дав змогу зробити висновок, що типи поведінки не можуть бути досить чітко систематизовані, тобто немає певних алгоритмів, що можуть бути однаково застосовані та будуть адекватно відображати поведінку суб'єктів у різних часових та просторових проміжках. Саме тому нині правильно вести діалог стосовно основних методологічних підходів до вирішення подібних питань.

Ключові слова: критеріальні підходи, типологізація, поведінкові моделі, суб'єкти ринку праці, регулювання, коригування.

Постановка проблеми. Поведінкові формоутворення, такі як поведінкові моделі суб'єктів ринку праці, існують у багатьох різновидах, що виникають на різних підставах і за різними ознаками, отже, можливі їх різні типології. Типологізація є певним поглибленим теоретичними аспектів дослідження поведінкових моделей суб'єктів ринку праці. Вона дає змогу розкрити розмаїття типів та видів цих моделей, виокремити загальне та особливе, зрозуміти сутність та можливі форми прояву окремих складників поведінкових моделей, виявити тенденції та закономірності їхньої еволюції і, як результат, досягнути такого комплексного, системного розуміння цього явища, що є необхідним для регулювання поведінкових моделей та їх коригування у відповідному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим дослідженням поведінкових моделей суб'єктів ринку праці, а також виявленню їх окремих типів та видів присвячено багато наукових праць українських та закордонних учених: Г. Беккера [1], М. Вебера [2], Т. Веблена, О. Грішнової, Е. Дюркгейма, Т. Заславської [3], Д. Канемана, Р. Кеттела, А. Колота, М. Кондратьєва [4], К. Леонгарда, Е. Лібанової, К. Маркса, А. Маршалла [5], Р. Мертона [6], Т. Парсонса [7], Т. Пікетті, Т. Петрушіної, К. Поланьї [8], А. Сміта [9], П. Сорокіна [10], В. Хеннінга, Л. Шаульської, Й. Шумпетера та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність публікацій і ґрунтовних наукових розробок у напрямі дослідження поведінкових моделей суб'єктів ринку праці, узагальненню та систематизації підходів до їх типологізації приділяється недостатньо уваги, що зумовлює вибір теми дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення критеріальних підходів до типологізації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Типологізація як процес пошуку та визначення типів та видів різних реальностей за тими чи іншими ознаками не тільки виконує теоретичні та практичні функції, але є об'єктивною метою наукового пізнання. Опис розгорнутих типів, підтипов, видів, різновидів соціально-економічної поведінки та надання їм логічної впорядкованості є складним завданням. Це зумовлено насамперед нерозробленістю відповідного методологічного інструментарію через

відсутність загальноприйнятих принципів такої типологізації. В економічній науці відсутня єдина усталена класифікація видів або типів соціально-економічної поведінки, а наявні класифікації, як правило, не мають узагальнюючого характеру та не виходять на рівень масових типологій. Саме тому у цьому дослідженні пропонується узагальнення підходів до типологізації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці, а також наведене авторське бачення методологічних передумов типологізації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці.

Перш ніж навести авторське представлення типологізації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці, проаналізуємо наведені у науковій літературі типології. Вважаємо за необхідне наголосити на продуктивності концептуального підходу М. Вебера [2], в основу якого була покладена побудова та виокремлення типологічних та структурних характеристик економічної дії. Зразок емпіричної типологізації залишив у своїх працях В. Зомбарт, що в процесі дослідження різних історичних моделей господарювання на матеріалі європейської історії не тільки визначив, як господарський дух впливає на зміст та форми економічної поведінки, але й узагальнено описав нескінченне розмаїття видів господарської діяльності індивідів в різні історичні епохи.

Відома концепція підприємництва Й. Шумпетера важлива не тільки з погляду розвитку самої теорії підприємництва, але й з методологічної позиції розмежування мотивів поведінки ключового господарюючого суб'єкта – підприємця, що дає змогу у межах економічної поведінки виокремити її якісно різні типи, спрямовані на виконання різних функцій в економічній системі. З погляду пошуку підстав для типологізації поведінкових моделей варто звернути увагу на ідею Й. Шумпетера щодо характеру поведінки господарюючого суб'єкта, який не змінює наявну ситуацію, а тільки пристосовується до неї. По суті, йдеться про адаптивний тип поведінки більшості індивідів.

Під час дослідження соціально-економічної поведінки Т. Парсонс [7], розвиваючи концепцію дій М. Вебера, наголошував на тому, що дія не відбувається у соціальному, економічному вакуумі, а протікає в певному культурному, комунікативному середовищі. Як і для М. Вебера, дія для Т. Парсонса може бути інструментальною

(раціонально мотивованою), експресивною або моральною. Він запропонував типову схему для характеристики поведінки індивіда. Його система дій означає, по-перше, що вона завжди особиста, своєрідна та неповторна, по-друге, що дія завжди відбувається в певному економічному, соціальному та культурному середовищі, а також завжди зумовлена переліком певних факторів.

Важливу роль у розвитку теорії соціально-економічної поведінки відіграв М. Кондратьєв [4, с. 42–45]. Розглядаючи акти поведінки індивіда як його реакції (відповіді) на ті чи інші потреби, М. Кондратьєв класифікував їх залежно від характеру різних потреб (як безпосередніх мотивів поведінки). Він виокремлював акти, в основу яких покладено телеологічну (за схемою «для того, щоб»), принципову (за ознакою обов'язку), основну (за типом афекту) та предметну (через наслідування) мотивацію. Залежно від ступеня усвідомлення потреб М. Кондратьєв виокремлював свідомі та несвідомі акти. Також він класифікував поведінкові акти за їх функцією – за безпосереднім задоволенням потреб та за створенням умов та засобів задля задоволення цих потреб. За зовнішньою формою актів поведінки вчений виокремлював акти дії (*facere*) та акти утримання від дії, недії (*non-facere*). До *facere* М. Кондратьєв прирівнював як працю (розумову та фізичну), так і розваги. До *non-facere* – акти простого утримання від будь-яких дій (*abstinere*) та акти утримання в усвідомленні завдання та обов'язку терпіння (*pati*). Розглядав він акти людської поведінки і залежно від спрямованості, конкретних адресатів цих дій.

П. Сорокін також усі вчинки (акти поведінки) індивіда поділяв на дві категорії: «робити щось» та «не робити чогось» [10, с. 52–53, 57–60]. Причому останнє він поділяв на «утримання» (пасивні акти) та «терпіння» (активна форма). окрім цього, розуміючи суттєву роль типу особистості у сприйнятті та подальшій рефлексії конкретних соціально-економічних умов його існування, науковець надав класифікацію актів поведінки не за конкретним змістом самого акту, а за характером переживань та психічних процесів, що їх супроводжують. На основі цього критерію П. Сорокін розрізняв дозволено-належні акти (вчинки, що відповідають уявленням про належну поведінку, акти здійснення прав та обов'язків, бажана поведінка), рекомендовані акти (що не суперечать уявленню про дозволено-належну поведінку, але перевищують необхідний мінімум доброї, бажаної поведінки, тобто з добровільними актами, що не містять у собі елементів зобов'язання, а є власною ініціативою індивіда робити кращі вчинки), а також заборонені, недозволені акти (що суперечать уявленням індивіда про належну норму поведінки).

Безумовний інтерес для економічної науки становить типологія пристосування, яка розглянута Р. Мертоном [6, с. 85, 90, 95] у контексті поведінки, що відхиляється від приписаних соціокультурними умовами зразків, стосовно сфери економічної діяльності (виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів та послуг у суспільстві конкуренції, у якому багатство займає значне місце). Вивчаючи культурні та соціальні джерела поведінки індивідів в такому суспільстві, він виокремив п'ять форм індивідуального пристосування до цілей та інституціоналізованих засобів їх досягнення, такі як: конформність (передбачає прийняття культурних цілей та загальноприйня-

тих засобів їх досягнення та є найбільш поширеною формою пристосування, що забезпечує стабільність та наступність суспільства), інновація (передбачає певні цілі та, виходячи з них, відторгнення, відступання від інституційних норм, тобто полягає у використанні інституційно заборонених, але часто ефективних засобів досягнення багатства), ритуалізм (відторгнення культурних цілей, що пов'язані з великим грошовим успіхом, та збереження, прийняття традиційних засобів соціальної мобільності), ретрізм (є більш індивідуальним засобом пристосування; ретрісти не визнають цінність успіху та не звертають уваги на встановлені порядки) та заколот (передбачає не тільки відторгнення панівних цілей і засобів їх досягнення, але й заміну їх новими, видозміненими культурними нормами та більш тісною відповідністю між заслугами та винагородою).

Серед сучасних теорій, що заслуговують на увагу, виокремлено теорію Т. Заславської [3, с. 14–19] про трансформаційну поведінку, трансформаційну активність як сукупність соціально-інновативних дій, які є переважно раціональною відповіддю соціальних акторів на зміну умов їхньої життедіяльності, що викликані реформами та приводять до змін базисних соціальних практик. Науковець пропонує використовувати два критерії типологізації трансформаційної поведінки: характер функцій поведінки щодо самих акторів (цілепокладання та мотивація акторів) та характер функцій цієї поведінки щодо суспільства (спрямованість поведінки). За першим критерієм виділено чотири класи стратегій: стратегії досягнення, адаптаційні, регресивні, руйнівні стратегії, а за другим – три: конструктивні, деструктивні та змішані (неоднозначні) стратегії поведінки.

Узагальнюючи інші представлені у науковій літературі критеріальні підходи до типологізації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці, здійснимо їх систематизацію, що наведена на рис. 1.

Типологізацію поведінкових моделей здійснено за рівнем дослідження (тип поведінки індивідів, великих та великих соціальних груп), за соціально-історичним устроєм (ліберально-ринковий, патерналістсько-корпоративний, егалітарно-колективістський тип поведінки), за типом раціональності (інструментально-раціональний та ціннісно-раціональний), за критерієм інформаційної забезпеченості (раціональний тип поведінки та з обмеженою раціональністю), за характером прагматизму поведінки (нормативно-єгоїстичний, опортуністичний тип поведінки), за рівнем креативності (інноваційний та традиційний тип поведінки), за ступенем ціннісно-нормативної зрілості (нормативно-стійкий, нестійкий, маргінальний тип поведінки), за ознакою дотримання норм та законів суспільства (легітимний та нелегітимний, легальний та нелегальний (девіантний) тип поведінки), за національно-ментальними особливостями (японський, німецький, американський, український тип поведінки), за способом реагування суб'єктів на ситуацію напруженості (адаптивний, заповзятиливий, протестний, партнерський тип поведінки) та за суб'єктами, що функціонують на ринку праці (поведінка роботодавців (підприємців, власників), працівників, безробітних, самозайнятих).

Безумовно, цей перелік можливих критеріїв типологізації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці може бути доповнений іншими підставами. Якщо орієнтуватися на інституціональні зміни, що відбуваються в Україні, то найбільш важливим критерієм типологізації поведінки є

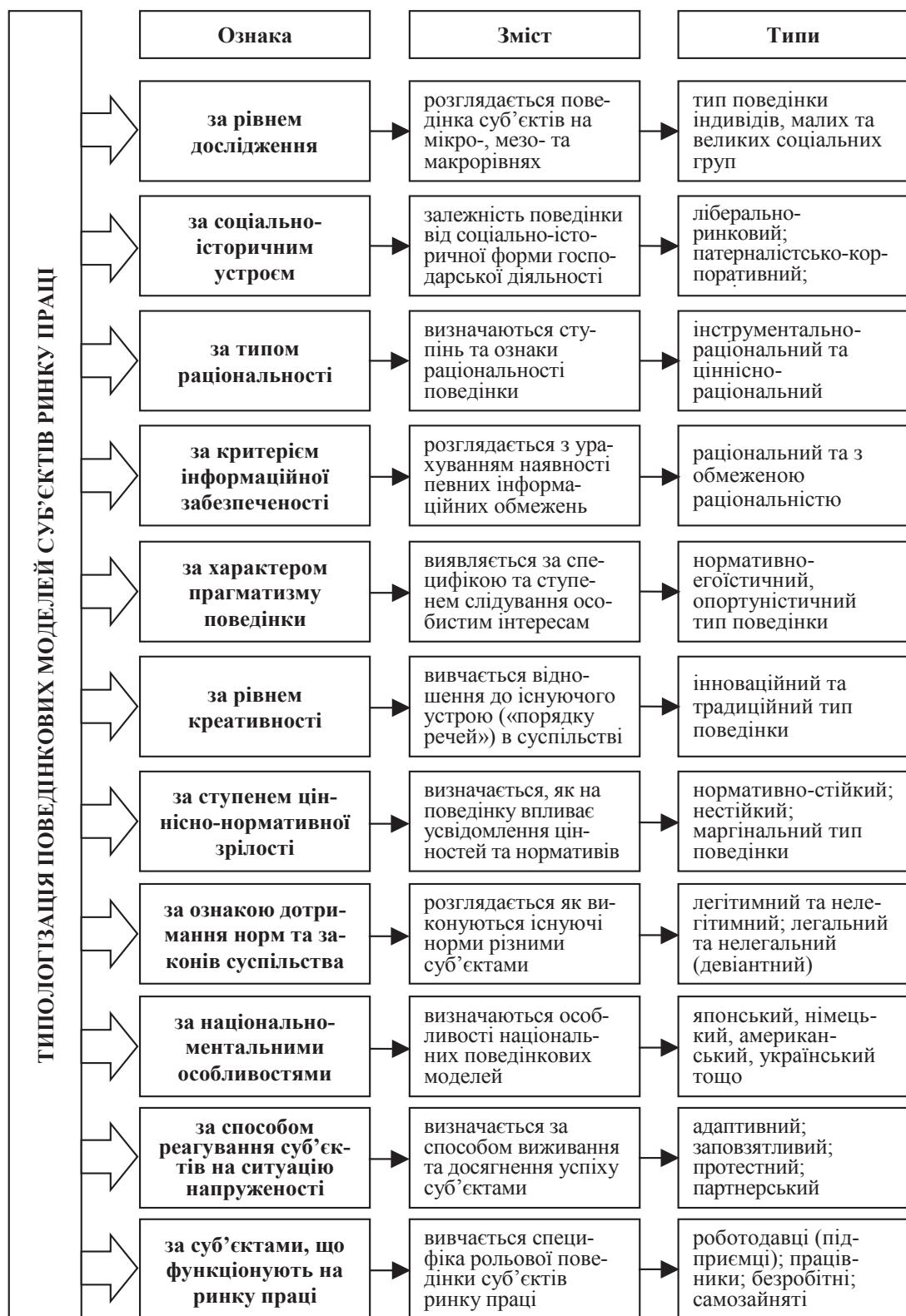

Рис. 1. Критеріальні підходи до типологізації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці

характер сприйняття індивідами нових соціально-економічних відносин та умов життедіяльності. На основі цього критерію доцільно виокремити адаптивні, традиційні (орієнтовані на попередні норми, стереотипи та принципи поведінки) та протестні поведінкові моделі. Кожен із запропонованих типів може бути активним та пасивним. Так, наприклад, в активно-адаптивному типі поведінки можна виокремити такі підтипи: ініціативно-під-

приємницький, партнерський, добровільний, вимушений тощо. Також може виникати й аномійний тип поведінки, що зумовлений розпадом системи цінностей, протиріччям між цілями, інтересами, потребами та неможливістю їх реалізації для значної частки населення. Такий тип поведінки може проявлятися у відчуженні індивіда від суспільства, його неспроможності адаптуватися до умов, що змінюються, що неминуче призводить до відчуття

апатії, незадоволеності та розчарованості у житті. Тому найбільш актуальними та затребуваними у сучасних умовах є адаптивні поведінкові моделі суб'єктів, що відповідають потребам економічної підсистеми суспільства та відображають поведінку, що орієнтована на зміни навколошнього середовища та пристосування до нього з метою задоволення власних потреб.

Висновки і пропозиції. Отже, проведений аналіз існуючих типологій поведінкових моделей суб'єктів ринку праці дає змогу зробити висновок, що типи поведінки не можуть бути досить чітко систематизовані, тобто не існує певних алгоритмів, що можуть бути однаково застосовані та будуть адекватно відображати поведінку суб'єктів у різних часових та просторових проміжках. І зовнішньо суперечливі за своєю сутністю твердження про те, що, з одного боку, в економічній літера-

турі відсутня усталена та розгорнута типологія економічної поведінки, а з іншого боку, є досить розгалужений та різноманітний спектр типів поведінки, не тільки не суперечать одне одному, але й, навпаки, підтверджують взаємодоповнюючі аспекти процесу творчого пошуку типологічних характеристик складного соціально-економічного феномену. Неминуче будуть з'являтися нові типології, і теоретичні, і емпіричні, певні типології будуть застарівати через свою неспроможність або внаслідок появи нових, більш конструктивних та поглинаючих їх теорій. Але, незважаючи на всі перепони, економічна наука буде наближатися до розуміння істинної структури та найбільш суттєвих типологічних характеристик поведінкових моделей суб'єктів ринку праці. Саме тому нині правильно вести діалог стосовно основних методологічних підходів до вирішення подібних питань.

Список використаних джерел:

1. Беккер Г.С. Экономический анализ и человеческое поведение. *Thesis. Теория и история экономических и социальных институтов и систем*. 1993. Т. 1, Вып. 1. С. 24–38.
2. Вебер М. Основные социологические понятия. Избранные произведения. Москва, 1990.
3. Заславская Т. Поведение массовых общественных групп как факт ор трансформации общества. *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. 2000. №6. С. 13–19.
4. Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статики и динамики. Москва, 1991.
5. Маршалл А. Принципы политической экономии. В 3 т. Т. I. Москва : Прогресс, 1983. 416 с.
6. Мerton Р. Социальная теория и социальная структура (фрагменты) / Под ред. В.В. Танчера. Киев, 1996.
7. Парсонс Т., Смельсер Н. Хозяйство и общество. Западная экономическая социология: хрестоматия современной классики. 2004. С. 105–107.
8. Поланы К. Экономика как институционально оформленный процесс. *Экономическая социология*. 2002. Т. 3, № 2. С. 62–73.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва, 1993.
10. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. Москва, 1992.

References:

1. Bekker G.S. (1993) Ekonomicheskiy analiz i chelovecheskoe povedenie [Economic analysis and human behavior]. *Thesis. Teoriya i istoriya ekonomicheskikh i sotsialnyih institutov i system*, no. 1, pp. 24–38.
2. Veber M. (1990) Osnovnyie sotsiologicheskie ponyatiya. Izbrannyie proizvedeniya [Basic sociological concepts. Selected works], (in Russian)
3. Zaslavskaya T. (2000) Povedenie massovyih obschestvennyih grupp kak fakt or transformatsii obschestva [The behavior of mass social groups as a fact of the transformation of society]. *Monitoring obschestvennogo mneniya: ekonomicheskie i sotsialnye peremenyi*, no. 6, pp. 13–19.
4. Kondratiev N.D. (1991). Osnovnyie problemyi ekonomiceskoy statiki i dinamiki. [The main problems of economic statics and dynamics]. (in Russian)
5. Marshall A. (1983) Printsiy politicheskoy ekonomii [Principles of Political Economy]. (in Russian)
6. Merton R. (1996) Sotsialnaya teoriya i sotsialnaya struktura (fragmenty) [Social theory and social structure (fragments)]. (in Russian)
7. Parsons T., Smelser N. (2004) Hozayastvo i obschestvo. Zapadnaya ekonomiceskaya sotsiologiya: hrestomatiya sovremennoy klassiki [Economy and society]. (in Russian)
8. Polani K. (2002) Ekonomika kak institutsionalno oformlennyiy protsess [Economics as an institutional process]. *Ekonomiceskaya sotsiologiya*. Т. 3, no. 2, pp. 62–73.
9. Smit A. (1993) Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of nations]. (in Russian)
10. Sorokin P. (1992) Chelovek. Tsivilizatsiya. Obschestvo [Human. Civilization. Society]. (in Russian)

Якимова Н.С.

Донецкий национальный университет имени Василия Стуса

ПОДХОДЫ К ТИПОЛОГИЗАЦИИ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ СУБЪЕКТОВ РЫНКА ТРУДА

Резюме

Обобщены критериальные подходы к типологизации поведенческих моделей субъектов рынка труда. Осуществлена типологизация поведенческих моделей по уровню исследования, по социально-историческому укладу, по типу рациональности, по критерию информационной обеспеченности, по характеру прагматизма поведения, по уровню креативности, по степени ценностно-нормативной зрелости, по признаку соблюдения норм и законов общества, по национально-ментальным особенностям, по способу реагирования субъектов на ситуацию напряженности и по субъектам, функционирующими на рынке труда. Проведенный анализ существующих типологизаций поведенческих моделей субъектов рынка труда позволил сделать вывод, что типы поведения не могут быть достаточно четко систематизированы, то есть не существует определенных алгоритмов, которые могут быть одинаково применены и будут адекватно отражать поведение субъектов в различных временных и пространственных промежутках. Именно поэтому сейчас правильно вести диалог об основных методологических подходах к решению подобных вопросов.

Ключевые слова: критериальные подходы, типологизация, поведенческие модели, субъекты рынка труда, регулирование, корректировка.

Yakymova Natalia

Vasyl' Stus Donetsk National University

APPROACHES TO TYPOLOGIZATION OF BEHAVIORAL MODELS OF LABOR MARKET ACTORS

Summary

Criteria approaches to the typology of behavioral models of labor market actors are generalized. The typology of behavioral models by the level of research (type of behavior of individuals, small and large social groups), by socio-historical structure (liberal-market, paternalistic-corporate, egalitarian-collectivist type), by type of rationality (instrumental-rational and value-based), by the criterion of information security (rational type of behavior and with limited rationality), by the nature of pragmatism of behavior (normative-egoistic, opportunistic type of behavior), by the level of creativity (innovative and traditional type of behavior), by the degree of value-normative maturity (stable, unstable, marginal type of behavior), on the basis of compliance with the norms and laws of society (legitimate and illegitimate, legal and illegal (deviant) type), on national-mental features (Japanese, German, American, Ukrainian, etc.), on the way of responding on the situation of tension (adaptive, enterprising, protest, partnership type of behavior) and by entities operating in the labor market (behavior of employers (entrepreneurs, owners), workers, unemployed, self-employed). The analysis of the existing typologies of behavioral models of labor market actors allowed us to conclude that the types of behavior cannot be sufficiently systematized, there are no certain algorithms that can be applied equally and will adequately reflect the behavior of subjects in different time and space. And outwardly contradictory in nature statements that, on the one hand, in the economic literature there is no established and detailed typology of economic behavior, and, on the other hand, there is an extensive and diverse range of types of behavior, not only contradict each other but also, on the contrary, confirm the complementary aspects of the process of creative search for typological characteristics of a complex socio-economic phenomenon. Inevitably, new typologies will emerge, both theoretical and empirical, and certain typologies will become obsolete due to their failure or the emergence of new, more constructive, and absorbing theories. But despite all the obstacles, economics will come closer to understanding the true structure and most important typological characteristics of the behavioral patterns of labor market actors. That is why it is right now to have a dialogue on the main methodological approaches to addressing such issues.

Keywords: criterion approaches, typology, behavioral models, labor market actors, regulation, adjustment.